

УДК (ТБУ) 657.1.012.1
ББК 65.052.2

**МАЗМУНИ БАҲИСОБГИРИИ
КАТЕГОРИЯИ “САРМОЯИ ХУДӢ”**

Собирова Мавзунахон Давронҷонова - асистенти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

**СОДЕРЖАНИЕ УЧЕТА КАТЕГОРИИ
СОБСТВЕННОГО КАПИТАЛА**

Сабирова Мавзунахон Давронҷонова - асистент кафедраи бухгалтерского учёта Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики

**CONTENT OF EQUITY CATEGORY
ACCOUNTING**

Sobirova Mavzunakhon Davronjonovna - Assistant of the Department of Accounting Tajik State University of Business, Law and Politics

Вожаҳои калидӣ: сармоя, сармояи худӣ, сармояи молиявӣ, сармояи ҷисмонӣ, самоягузорӣ, давраи ҳисоботӣ, баҳисобгирии муҳосибӣ.

Дар мақола дар асоси таҳқиқи нуқтаи назари олимони хориҷӣ ва ватанӣ моҳияти категорияи сармояи худ вобаста ба концепсияи мавҷудаи сармоя таҳқиқ карда шуда, нуқтаи назари муаллиф вобаста ба сармояи худӣ иброн карда шудааст. Инчунин сохтори сармояи худӣ мувофиқи талаботҳои стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ ва таҷрибаи ватанӣ баррасӣ ва таҳқиқ карда шудааст.

Ключевые слова: капитал, собственный капитал, финансовый капитал, физический капитал, инвестиция, отчетный период, бухгалтерский учет.

В данной статье на основе исследования зарубежных и отечественных ученых исследована сущность категории собственного капитала применительно к существующему понятию капитала, представлена авторская точка зрения на собственный капитал. Также рассмотрена и изучена структура собственного капитала в соответствии с требованиями международных стандартов финансовой отчетности и опытом страны.

Key words: capital, equity, financial capital, physical capital, investment, reporting period, accounting.

In this article, based on the study of foreign and domestic scientists, the essence of the category of equity capital is investigated in relation to the existing concept of capital, the authors point of view on equity is presented. Also reviewed and studied the structure of equity capital in accordance with the requirements of international financial reporting standards and the experience of the country.

Аз лаҳзаи пайдоиши илми баҳисобгирӣ аз ибтидои асри XIX (мактаби илмии итолиёвӣ) то имруз муносибат ба категорияи “сармоя” гуногун маънидод карда шудааст. Аз ҳисоби алоҳида, ки барои инъикоси фарқияти байни ҳисобҳои активӣ ва пасивӣ (қарздорӣи кредиторӣ) дар баҳисобгирии итолиявӣ (Фабио Беста (1845-1923)) ва баҳисобгирии немисӣ (П. Герстнер) пешбинӣ шуда, сармоя аз рӯи мазмуни худ мавзӯи баҳисобгирии ҳисобдорӣи Шуравӣ то назарияи муосир “сабзиш” кард (В.В. Ковалёв, В.Ф. Палий, В.И. Петрова, А.Ю. Петров, Я.В. Соколов). Қайд кардан бамаврид аст, ки дар давраи ибтидоии ташаккули илмӣ муҳосибӣ ва тавозуншиносӣ масъалаи моҳияти сармоя ба марра гузошта шуда буд. Масалан, олими швецариягӣ И.Ф.Шерр (1846-1924) диққатро ба он равона кард, ки ҳисоби Сармоя метавонад бақияи дебетӣ дошта бошад. Барои он, ки ҳосияти ҳақиқии сармояро таҳқиқ кунем, зарур аст, ки гуногунии шарҳи онро ҳамчун объекти баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоб баррасӣ намоем.

Дар илми иқтисодӣ назарияҳои зиёде таълиф шудаанд, ки дар онҳо муносибат ба сармоя баррасӣ шудааст:

- назарияи классикии молия, ки маҷмӯи мантиқии донишҳои маъмурӣ ва ҳоҷагидориро оид ба пешбурди ҳоҷагии давлатӣ дар бар мегиранд. Предмети он молияи давлатӣ ба шумор рафта, дар натиҷа то молияи омавии иттифоқҳо васеъ гардид. Мақсади назария дар банизомдарорӣ ва рушди усулҳои идоракунии молия ба шумор мерафт, ки зери он воситаҳои давлатии дар шакли пул, масолахҳо, хизмат фаҳмида мешуд. Физократҳо, олимони немис И. Юсти ва И. Зонненфелс дар қорҳои худ ба таври

назариявӣ ҳалли масъаларо оид ба гирифтани даромад барои эҳтиёҷоти давлат асоснок карданд, дар баробари ин қоидаҳо дастур доданд, ки “хароҷот бояд бо даромадҳо ва тамоми моликият мувофиқ бошад, инчунин барои подшоҳ ва бандагони он манфиат биёранд [8;с. 487]. Назарияи мазкур ба шарҳи ягонаи мафҳуми “молия” ва ташаккули таркиби илмии самти молия асос гузошт, ки дар он ба категорияи “сармоя” то имрӯз диққати махсус дода мешавад;

- назарияи неоклассикии молия, ки ҳамчун низоми донишҳо оид ба ташкили идоракунии молияи сегона тавсия карда шудааст: захира, муносибат ва бозор. Муносибати бевосита ба сармоя дар назарияҳо, ки дар асоси равиши неоклассикӣ инкишоф ёфтаанд, дарҷ карда шудаанд: назарияи манфиатнок, назарияи нархгузори арбитражӣ, назарияи портфеля ва ғайра. Самтҳои гуногуни назария оид ба сармоя имкоят дод, ки муносибати ин категорияи сармоя ба субъекти хоҷагидорӣ муайян карда шавад. Дар ин замина мумкин аст се самтро чудо намуд, ки сармояро тавсиф мекунад:

1. сармоя ҳамчун маҷмӯи захираҳо ё иқтидорӣ истеҳсолии субъекти хоҷагидорӣ, ки онҳо яке аз сарчашмаи универсалии даромадҳои он ба ҳисоб мераванд. Ин хусусият дар сарчашмаҳои иқтисодӣ “концептсияи ҷисмонии сармоя ҳамчун ҷавҳари равиши иқтисодӣ” ном гирифт;

2. сармоя ҳамчун ҳиссаи муассисон моликони корхона, ки дар дороиҳои он ҷойгир карда шудаанд (“концептсияи молиявии сармоя ҳамчун ҷавҳари равиши муҳосибӣ”);

3. сармоя ҳамчун маҷмӯи сарчашмаҳои маблағгузори дарозмуддати субъекти иқтисодӣ, ки “концептсияи дигаргункардашудаи молиявии сармоя ҳамчун ҷавҳари равиши муҳосибӣ-таҳлилӣ”.

Ба шартӣ будани равишҳои номбурда ва номи истифодашудаи концептсияҳо В.В. Ковалев ишора мекунад [8, С.187]. Фикр мекунем, ки инро шартан қабул намуд ва бо он дар умум розӣ шуд, вале аз тавсифи сармоя ҳамчун унсури ҳисоботи молиявии корхона набояд даст кашид, зеро дар доираи ҳар се равиш андозаи сармоя метавонад аз руи маълумоти тавозуни муҳосибӣ ҳисоб карда шавад:

- дар ҳолати яқум сармоя бо дорои аз моддаҳо, ки бақияи тавозунро зиёд мекунад, баробар аст (ба шарт, ки вазни қиёсии чунин моддаҳо дар бақияи тавозун ночиз бошад);

- дар ҳолати дуум сармоя бо бақияи қисми пассиви тавозун “Сармоя ва захираҳо” баробар аст;

- дар ҳолати сеюм сармоя бо бақияи қисми пассиви тавозун “Сармоя ва захираҳо” ҷамъи “Уҳдадорҳои дарозмуддат” баробар аст.

М.Н. Анипкин ва А.Ю. Петров чунин меҳисобанд, ки “вобаста аз он ки чигуна концептсияи капитал қабул карда мешавад, дар оянда дарки комилан муфовиқ будан ва тавзеҳоти механизми фаъолияти сармоя вобастагӣ дорад” [1,С.11]. Муқаррароти мазкурро онҳо бо концептсияи банизомдаровардашудаи сармоя, ки дар қори Э. Хендриксен и М. Ван Бред (Теория бухгалтерского учета) оварда шудааст, асоснок кардаанд. Дар ин китоб чунин концептсияҳои сармоя оварда шудааст, ба монанди:

- назарияи моликият;

- назарияи воҳиди хоҷагидорӣ;

- назарияи сармояи бақиявӣ;

- назарияи фирмаҳо;

- назарияи фондҳои корхона.

Моҳияти асосии концептсияи сармоя дар қори мазкур [1. С.64] вобаста ба вариантҳои гуногуни мувозинати унсуриҳо, ки модели ҳисобии ҳисоботи молиявиро ташкил медиҳанд – муодилаи тавозунии асосӣ оварда шудааст. Масалан:

Сармоя (бақиявӣ) = Дороиҳо - Уҳдадорӣ (кафолатӣ, ҳимояшуда, муқаррашуда) [1, С. 14];

Дороиҳо - Уҳдадорӣ = Сармояи худӣ [1,С. 20];

ё ки

Дороиҳо = Сармояи қарзӣ + Сармояи худӣ [1, С.20] ва ғайра.

Бо ақидаи муаллифони то андозае розӣ шудан мумкин аст, зеро муодила боҳамалоқамандии байни объектҳои баҳисобгириро инъикос менамояд. Вале, дар ин ҳолат бояд ҳамаи объектҳои баҳисобгириро то сатҳи ҳисобҳои алоҳидаи кулӣ мушахас карда шаванд.

Дар боло мо ҳосияти сармояро нисбат ба субъектҳои хоҷагидорӣ пешкаш намуда, оиди концептсияи сармояи ҷисмонӣ ва молиявӣ ишора намудем.

Қайд кардан бамаврид аст, ки стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ дар асоси концептсияи сармоя принципҳои ташаккули ҳисоботи молиявиро барои ҳамаи субъектҳои хоҷагидорӣ муайян мекунад [15, С.232-234]. Чунин концептсияҳо дуто мебошад: концептсияи сармоя ва концептсияи нигоҳдории сармоя (расми 1).

Расми 1. Концепсияи сармоя

Мувофиқи концепсияи молиявӣ сармоя ҳамчун маҷмӯи иқтидорҳои истеҳсолии корхона фаҳмида мешвад, ки дар навбати худ дар назди худ мақсад мегузорад, ки намуди муайяни неъматҳоро истеҳсол намояд (истеҳсоли маҳсулот, иҷроиши корҳо, расонидани хизматҳо) ва аз фуруши ин неъматҳо фоида бигирад. Яъне истилоҳи сармоя ҳамчун иқтидоре тавсиф карда мешавад, ки тамоми иқтидори субъекти иқтисодиро барои истеҳсоли неъматӣ мушаххас равона месозад.

Ақидае мавҷуд аст, ки концепсияи ҷисмонии сармоя бо моҳияти истилоҳи “фоида” маҳдуд аст, зеро фоида натиҷаи фаъолияти сармоя ба шумор меравад. Дигар хел карда гуем, фоидаи давраи ҳисоботӣ метавонад танҳо дар ҳаҷме эътироф карда шавад, ки аз иқтидори истеҳсолии ҳақиқии субъекти иқтисодӣ дар интиҳои давра нисбат ба ин нишондиҳанда дар ибтидои давра зиёд бошад.

Концепсияи молиявии сармоя категорияи захираҳои молиявиро фаро мегирад, ки моликони корхона ба дороиҳои ӯ самоягузорӣ кардаанд. Захираҳо агар дар шакли пулӣ дар вақти сармоягузорӣ пешниҳод шуда бошанд, онҳо қобилияти муайяни харидорӣ доранд, зеро, моликони барои нигоҳдоштани ин захираҳо манфиатдор мебошанд. Биниобар ин, концепсияи шарҳи фоидаро маҳдуд мекунад: фоидаи давраи ҳисоботӣ метавонад дар ҳаҷме эътироф карда шавад, ки он ба афзоиши қобилияти ҳақиқии харидории сармояи самоягузоришудаи корхона баробар бошад.

Қайд кардан мумкин аст, ки концепсияи ҷисмонии сармоя ба мутаҳидкунии иқтидорҳои истеҳсоли равона шуда, имконият медиҳад, ки корхона ҳамчун “комплексӣ ягонаи моликият” ё “иштироқии мустақили бизнес” қабул карда (фаҳмида) шавад. Концепсияи ҷисмонии сармоя бошад, чи хеле ки мо дар боло қайд намудем, ба динамикаи қобилияти харидории воситаҳои ба дороиҳои корхона гузошташуда диққат медиҳад.

Бояд қайд намуд, ки равиши баҳисобгирӣ-таҳлилӣ оиди сармоя танҳо дар доираи концепсияи молиявӣ инкишоф меёбад. Ин аст фарқиати принципалии он аз равиши муҳосибӣ, ки он мафҳуми “сармоя”-ро бо “арзиши ширкат” шабоҳат (айният) медиҳад.

Хотиррасон мекунем, ки аз рӯи баъзе унсурҳои концепсияи нигоҳдории сармоя фарқиат дорад. Тавсифи муқоисавии концепсияи нигоҳдории сармоя дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1. Тавсифи муқоисавии концепсияи нигоҳдории сармоя

Унсурҳои муқоисашаванда	Концепсияи нигоҳдории сармоя	
	Нигоҳдории сармояи молиявӣ	Нигоҳдории сармояи ҷисмонӣ
Лаҳзаи эътирофкунии фоидаи гирифташуда	Маблағи молиявии (пулии) дороиҳои соф дар интиҳои давраи ҳисоботӣ аз маблағи молиявии (пулии) дороиҳои соф дар ибтидои давра пас аз нигоҳдории ҳамаи тақсимкуниҳо ва пардохтҳои моликони дар давраи ҳисоботӣ зиёд аст	Иқтидори ҷисмонии корхона дар интиҳои давраи ҳисоботӣ аз иқтидори ҷисмонӣ дар ибтидои давра пас аз нигоҳдории ҳамаи тақсимкуниҳо ё саҳм (ҳисса) дар давраи ҳисоботӣ зиёд аст
Асоси баҳодиҳӣ	Ба асоси баҳодиҳии мушаххас зарурат надорад. Интиҳоби он аз намуди сармояи молиявӣ вобастагӣ дорад, корхона мехоҳад нигоҳ дорад	Арзиши барқароркунӣ

Инъикоси натиҷаҳои тағйирёбии нархи дороиҳо	Афзоиши нархи дороиҳо ҳамчун даромад аз молиқӣ (соҳибмулкӣ) баррасӣ мешавад	Тағйирёбии нарх ҳамчун дағйирёбӣ дар ченкаи маҳсулнокии ҷисмонии корхона баррасӣ
---	---	--

Сарчашма: таҳлили муаллиф.

Ҳамин тавр, қайд кардан мумкин аст, ки асоси концептсияи молиявии сармоя молияи сармоягузоришуда ё қобилияти харидорӣ ба шумор меравад, дар концептсияи сармояи ҷисмонӣ бошад - қобилияти амалиётӣ (истехсолӣ). Дар концептсияи молиявии сармоя зери мафҳуми сармоя дороиҳои соф ё сармояи худӣ, дар концептсияи ҷисмонӣ сармоя бошад - иқтидори истеҳсолии корхона фаҳмида мешавад.

Дар шароити кунуни сармояи асосӣ (худӣ) аҳамияти муҳим дорад. Дарки моҳияти категория сармояи асосӣ бо ташаккули илми баҳисобгирӣ рушд ёфтааст. Дикқати асосӣ ба ин унсун баҳисобгирӣ ҳангоми татбиқи амалии навишти дутарафа равона шуда буд. Аксарияти олимон ва муҳаққиқон бар он ақидаанд, ки ҳисоби Сармоя ҳамчун инъикоси манфиатҳои соҳибмулк, барои рушди усули баҳисобгирии диграфизм¹ базис (поя) баромад намуд. Масалан, Э.С. Хендриксон ва М.Ф. Ван Бред қайд мекунанд, ки мафҳуми молиқият дар баҳисобгирии муҳосибӣ дар алоқа бо зарурати шарҳдиҳии мантиқии навишти дутарафа ба вучуд омадааст [18, С.480]. Палий В.Ф. қайд мекунанд, ки “сармоя арзиши дороиҳоро ифода мекунанд, ки онҳо гаронии уҳдадорихоро надоранд” [14, С.31]. Хендриксон Э.С., Ван Бред М.Ф. тасдиқ мекунанд, ки “сармояи худӣ – ин фарқияти байни дороиҳои компания ва қарздории он дар назди кредиторон мебошад. Муаллифон қайд мекунанд, ки одатан аксар вақт ин категория дороиҳои соф ном дорад” [18, С.479]. Энтони Р. ва Рис Ч. дар китоби худ қайд мекунанд, ки “сармоя дороиҳои соф мебошад, зеро маблағи сармояи худии корхона баробар аст ба дороиҳо бо тарҳи уҳдадорихо” [18, С.34]. Кутер М.И. дар он ақида аст, ки “зери сармояи худӣ бояд бақияи воситаҳои хоҷагии корхона пас аз нигоҳдорӣ аз онҳо уҳдадорихо қарзӣ фаҳмида шавад, дигар хел карда гуем инчӯ сухан дар бораи арзиши софи молиқият ё нетто-дориҳо меравад” [9, с. 68]. Ҷояи асосии таърифҳои мазкур дар он аст, ки сармояи худӣ ҳамчун фарқияти байни дороиҳои корхона ва воситаҳои қарзии он муайян карда шудааст. Фарқияти бадастомада ҳиссаи молиқро дар дороиҳои корхона ё ҳиссаи ҳуқуқи он, ки миқдоран ба ин дороиҳо ҳисоб карда шудааст, нишон медиҳад.

Миёни олимон ва муҳаққиқон нутқай назари дигар низ мавҷуд аст. Масалан, Рис Ч., Энтони Р. тасдиқ мекунанд, ки “сармоя, ки аз молиқон ба сифати ҳиссаи мустақим ва ғайримустақим дар намуди Ҷойи тақсимнашуда гирифта шудааст, сармояи худӣ номида мешавад” [19, С.34]. Ба фикри Уроков Д. Ҷ сармояи оинномавӣ – сарчашмаи асосии ташкил намудани амволи худии корхона ба ҳисоб меравад. Он маҷмӯи гузоришоти амволии муассисон дар шакли пулӣ (арзиши воситаҳои асосӣ, активҳои ғайримоддӣ, воситаҳои пулӣ ва гардон) буда, дар ҳолати ташкилшавии корхона, барои таъмини фаъолияти он ба андозае, ки дар ҳуҷҷатҳои муассисӣ нишон дода шудааст, ифода меёбад [17, С.42]. Каримов Б.Ҳ.[7, С. 34] ва Маъмуров А.М. [10, С.179] чунин меҳисобанд, ки “сармояи худӣ – ҳиссаи боқимондаи дороиҳои корхона пас аз тарҳ кардани ҳамаи уҳдадорихо он мебошад. Муаллифон қайд мекунанд, ки вай ҳамчун фарқи байни дороиҳо ва уҳдадорихо корхона муайян карда мешавад”. Дмитриева И.М. қайд мекунанд, ки “ҳамчун сармояи худӣ бояд маҷмӯи молиқият, ҳуқуқ ва воситаҳои пулӣ, ки ба корхона барои амалиномаи фаъолияти оинномавӣ, руйпушкунии зарар, сохтани намудҳои нави молиқият заруранд, номида шавад” [3, С.139]. Ивашкевич В.Б. ва Куликова Л.И. дар он ақидаанд, ки сармоя маблағгузори молиқон ва Ҷойидае, ки дар тамоми вақти фаъолияти корхона андухта шудаанд, ифода мекунанд. Муаллифон қайд мекунанд, ки ҳангоми муайян кардани ҳолати молиявии корхона андозаи сармоя ҳамчун фарқияти байни дороиҳо ва уҳдадорихо ҳисоб карда мешавад[6, С.97] Саяхов Т.Р. [16, С.22–23] ва Дадоматов Д.Н. [2, С.134] тасдиқ мекунанд, ки аз як тараф сармояи худӣ фарқияти байни дороиҳо ва уҳдадорихо корхонаро ифода мекунанд. Аз тарафи дигар – сармоя сарчашмаи асосии ташаккули некуаҳволии молиқон мебошад. Нуктаи назари дигарро Ковалев В.В. дастгирӣ мекунанд. Ҷ менависад: “Сармояи худӣ қисми дороиҳои корхона буда, пас аз қонеъгардонии талаботи шахсон сеюм ба соҳибмулк мерасад” [8, С.358]. Дар ин фикрро ниҳи мо мебинем, ки муаллифон сармояи худиро аз ду нуктаи назар баррасӣ мекунанд. Яқум, ҳамчун воситаи аз ҷониби молиқон ба корхона гузошташуда, ки қобилияти бадастории Ҷойидаро доранд, дуввум, ин уҳдадории корхона дар назди молиқон, ки дар намуди дороиҳо ифода ёфта, пас аз нигоҳ доштани қарздории кредиторӣ боқӣ мондаанд. Сеюм, сармоя бо гузашти вақт тағйир меёбад. Вале аксари

¹ Диграфизм – низомии пешбурди ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибиро ифода мекунанд, ки инъикоси ҳамагуна амалиёти хоҷагиро дар ду ҳисоб – чун қоида дар дебити як ҳисоб ва кредити ҳисоби дигар пешбинӣ менамояд.

олимон дар ин вақт ба муайян намудани сармояи худӣ ҳамчун ҳиссаи моликони дар дороиҳои корхона тамоюл доранд. Чунин нуқтаи назарро мо чонибдорӣ мекунем. Қайд карданием, ки чунин баррасӣ намудани сармояи худӣ бо тавзеҳоти дар стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ овардашуда мувофиқат мекунад. Дар стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ сармоя ҳамчун дороиҳои соф ё ҳамчун ҳиссаи боқимонда дар дороиҳои корхона пас аз нигоҳдории уҳдадориҳо шарҳ дода шудааст.

Иқтисодчиёни хориҷӣ ва ватанӣ ақидаи ягона оид ба он ки сармоя яке аз объектҳои асосии баҳисобгирӣ ба шумор меравад доранд, зеро маҳз он маълумоти пурра ва заруриро оид ба микёси фаъолияти корхона, фойданоки ва имкониятҳои рушди он дар оянда пешниҳод мекунад. Хусусияти хоси ин объекти баҳисобгирӣ маҳз дар қобилияти бадастории фойдаро дар чараёни фаъолияти хочагидории корхона ифода мекунад.

Нишондиҳандаи мазкури ҳисоботи молиявӣ пеш аз ҳама, таъмин менамояд: (а) моликони бо иттилооти зарурӣ барои қабули қарорҳои идоракунии мувофиқ; (б) саҳмдорон, қарздиҳандагон, сармоягузориҳо бо маълумот оиди самаранокии идоракунии корхона; (в) саҳмдорони сармояро бо маълумот оид ба динамика ва дурнамои ҳуқуқи иқтисодии онҳо ва ғайра.

Сохтори сармояи худӣ ва соҳаи истифодабарии он аз модели баҳисобгирии муҳосибии дар мамлакат истифодашаванда вобастагӣ дорад. Сохтори сармояи худӣ вобаста моделҳои (низомҳои) баҳисобгирии бухгалтерӣ ҳам дар корхонаҳои хориҷии дур ва ҳам хориҷии наздик ба таври васеъ дар асарҳои [5. С.35-45] таҳқиқ карда шудааст. Бинобар ин, мо ба таҳлили модели баҳисобгирии муҳосибии дар мамлакатҳои гуногун истифодашаванда истода намегузарем. Ҳаминро қайд мекунем, ки дар ин моделҳо (низомҳо) диққати махсус ба масъалаи кушодани иттилоот оид ба сармояи худии корхона дода шудааст. Чи хеле, ки дар боло қайд кардем маҳз ҳамин нишондиҳандаи ҳисоботи молиявӣ оид ба микёси фаъолияти корхона, мувафаккияти рушди он ва дар муқоиса бо дигар нишондиҳандаҳо – оид ба ҳолати молиявии корхона маълумот пешниҳод менамояд.

Якчанд стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ) мавҷуданд, ки масъалаҳои баҳисобгирии сармояро фаро мегиранд: СБҲМ (IAS) 1 «Пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ», СБҲМ (IAS) 8 «Сиёсати ҳисобдорӣ, тағйирот дар баҳодиҳии бухгалтерӣ ва хатогиҳо», СБҲМ (IAS) 12 «Баҳисобгирии андозҳо аз фоида», СБҲМ (IAS) 32 «Воситаҳои молиявӣ: пешниҳоди маълумот», СБҲМ (IAS) 33 «Фоида аз як саҳмия», СБҲМ (IAS) 37 «Резервҳои баҳодиҳӣ, уҳдадориҳои шартӣ ва дороиҳои шартӣ», СБҲМ (IAS) 39 «Воситаҳои молиявӣ: эътироф ва ченкунӣ». Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ сармояро ҳамчун ҳиссаи боқимондаи дороиҳои ширкат пас нигоҳдоштани ҳамаи уҳдадориҳо муайян мекунад. Сармояи худӣ тибқи принципҳои стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ дар расми 2 оварда шудааст.

Расми 2. Сармояи худӣ тибқи принципҳои стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ

Воситаҳое, ки аз тарафи саҳмдорон гузошта шудааст сармояи гузошташуда ба ҳисоб меравад. Он аз сармояи ойнномавӣ ва сармояи иловагӣ иборат мебошад. Арзиши номиналии саҳмияҳо сармояи ҳуқуқии корхонаро ташкил медиҳад. Сармояи иловагӣ афзоиши сармояи худӣ дар натиҷаи фарқи байни арзиши фурӯш ва номиналии саҳмия (даромад аз барориш), ки ҳангоми сармоягузориҳои сармоя ба миён меояд, фаҳмида мешавад. Сармояи андухтшуда фоидаи тақсимношуда ва захираҳое, ки дар чараёни фаъолияти корхона ба вучуд омадаанд дар бар мегирад. Сарчашмаи ташаккули сармояи андухтшуда натиҷаи ниҳони молиявии мусбӣ тарҳи андозҳо ва дигар пардохтҳо аз руи андоз аз фоида, ки тибқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар карда шудааст, мебошад.

Қисми алоҳидаи сармояи худиро дар таҷрибаи байналмилалӣ ва миллии таҳияи ҳисоботи молиявӣ захираҳо ифода мекунад, ки одатан аз руи чаҳор аломат тасниф карда мешавад:

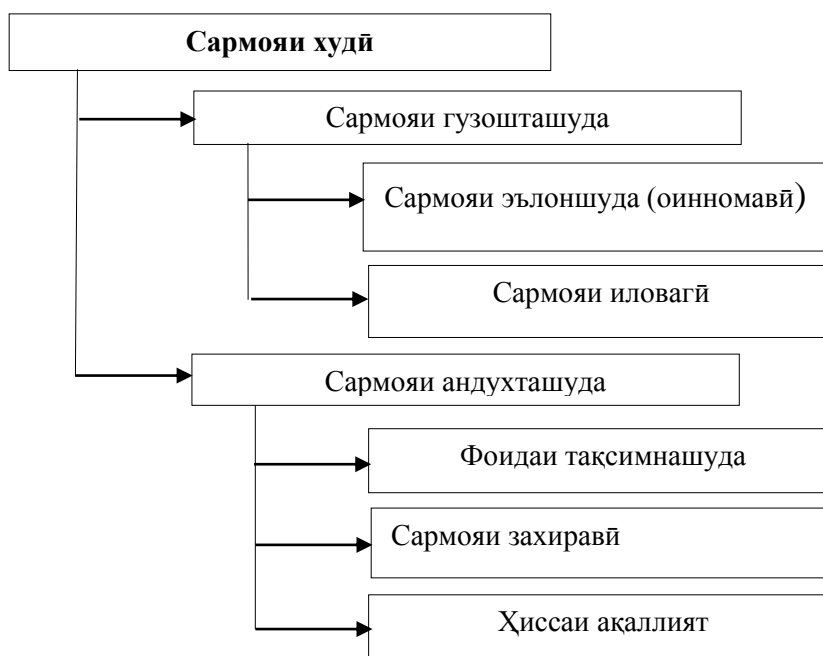
- захираи сармоя, бо назардошти фонди азнавбаҳодиҳии арзишҳо ва захираи даромади давраи оянда (қўмакҳои гуногун ва дороиҳои бебозгашт қабулшуда);
- захираҳои маъёрӣ (қонунгузори муқаррар кардааст) ва захираҳои бемеъёр (оид ба ташкили он худӣ корхона қарор қабул мекунад);

- захираҳои тақсимшаванда ва тақсимнашаванда: тақсимшанда метавонад байни саҳҳомон тақсим шавад (баъзан онҳо танҳо барои ин мақсадҳо ташкил карда мешаванд), тақсимнашаванда то барҳам додани корхона тақим намешаванд;

- захираҳои мақсаднок ва умумӣ, мақсаднок танҳо ба мақсади гузошташуда истифода карда мешавад, умуми бошад мақсади муайян надорад.

Дар миқёси ҷаҳон ду мамлакат мавҷуд нест, ки низоми баҳисобгириашон комилан мутобиқ бошад. Вобаста ба ин хусусияти баҳисобгирии сармояи худиро дар таҷрибаи ҷаҳонӣ баррасӣ менамоем. Сохтори сармояи худӣ аз шакли ташкилии корхона, қонунгузори дар мамлакат амалкунанда, хусусияти ҷораҳои танзими давлатии иқтисодӣ ва дигар омилҳо вобастагӣ дорад.

Масъалаи муҳими баҳисобгирии сармоя ин инъикоси онҳо дар ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад. Таҳқиқоти қаблан гузаронидашуда [4, С.57– 68] нақшаи ҳисобҳои 14 мамлакат нишон медиҳад, ки дар онҳо гуруҳи алоҳидаи ҳисобҳо барои инъикоси сармояи худӣ дар ҳисобҳо пешбинӣ шудааст. Бинобар ин, дар ин зинаи таҳқиқот мо онро таҳлил ва баррасӣ наменаоем. Зеро ҳадафи мо муайян намудани сохтори сармояи худӣ мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сохтори сармояи худӣ аз панҷ унсур иборат мебошад: сармояи эълоншуда (оинномавӣ), сармояи иловагӣ, фоидаи тақсимнашуда, сармояи захиравӣ, ҳиссаи ақаллият. Дар навбати худ онҳоро ба ду гуруҳ тақсим намудан мумкин аст: сармояи гузошташуда ва сармояи андухташуда (расми 3).

Расми 3. Сохтори сармояи худӣ дар корхонаҳо

Дар концепсияи тайёр кардан ва тартиб додани ҳисоботи молиявӣ (муҳосибӣ) мутобиқи Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ сармоя ҳамчун элементи (ҷузъи) ҳисоботи молиявӣ (муҳосибӣ) ба шумор рафта, ҳамчун ҳисса дар дороиҳои субъект, ки баъди тарҳ намудани ҳамаи ўҳдадориҳои ӯ боқӣ мемонад, ба ҳисоб меравад. [11]. Дар Нақшаи ҳисобҳо барои пешбурди баҳисобгирии сармояи худӣ ҳисобҳои куллии зерин пешбинӣ шудаанд: 33000 “Сармояи эълоншуда(оинномавӣ)”, 33100 “Сармояи иловагӣ”, 33200 “Фоидаи тақсимнашуда”, 33300 “Сармояи захиравӣ”, 33400 “Ҳиссаи ақаллият”.

Ҳамин тавр, дар ҷараёни таҳқиқот мо мавқеи олимонро вобаста ба моҳияти мафҳуми “сармоя” ба низоми даровада, онро дар доираи низоми баҳисобгирӣ-таҳлилий гуруҳбандӣ намудем. Масъалаҳои баррасишуда на ҳама паҳлуҳои баҳисобгирии сармояи худии корхонаро ҳалу ҷасл намекунад ва аз руи моҳия афзалиятноктаорин мебошанд ва самти минбаъдаи таҳқиқотро муайян мекунанд.

АДАБИЁТ

1. Анипкин, М.Н., Петров, А.Ю. Методологические и теоретические основы категории собственного капитала. - М.: 2008. - 64 с.
2. Дадоматов, Д.Н., Қўзибоева, Б.М., Собирова, М.Д. Равишҳои методӣ ба ташаккули баҳисобгирии идоракунии сармояи оинномавӣ дар ташкилоти тичоратӣ / Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ (илмҳои табиӣ

- риёзӣ). Нашрияти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Душанбе, 2021. – №3 (3-4). – С. 133-138.
3. Дмитриева, И.М. Бухгалтерский учет и аудит: учеб. пос. / И.М. Дмитриева. - 2-е. изд. Перераб. И доп. -М.: Издательство «Дело и сервис», 2009. - 368 с.
 4. Евстафьева, Е.М. Зарубежная практика формирования учетно-аналитического обеспечения управления собственным капиталом коммерческих организаций /Е.М. Евстафьева// Международный бухгалтерский учет. – 2011. – № 38 (188) – С. 57-68.
 5. Евстафьева, Е.М. Теоретическое исследование дефиниции «капитал» как экономической и учетной категории /Е.М. Евстафьева// Аудит и финансовый анализ. – 2011. – № 6. – С. 35-45.
 6. Ивашкевич, В.Б., Куликова, Л.И. Бухгалтерское дело: учеб. пособие. -М.: Экономист, 2005. - 523 с.
 7. Каримов, Б.Ҳ., Каримиён, М.Б., Каримиён, М.Б. Баҳисобгирии муҳосибӣ. / Б.Ҳ. Каримов, М.Б. Каримиён, М.Б. Каримиён. – Душанбе: Ирфон, 2020. - 444 с.
 8. Ковалев, В.В., Ковалев, Вит.В. Учет, анализ и финансовый менеджмент: Учеб.-метод, пособие. - М.: Финансы и статистика, 2006. - 688 с.
 9. Кутер, М.И. Теория бухгалтерского учета: учебник. 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Финансы и статистика, 2003. - 640 с.
 10. Маъмуров, А.М. Дурнамо ва самтҳои тақмили низоми маъмурикунонии андоз бо мақсади таъмини амнияти андозии минтақа // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук.- 2021. № 1-2 (86). С. 178-185..
 11. Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ фаъолияти молиявӣ–ҳочагии субъектҳои ҳочагидорӣ ва Нишондоди методӣ оиди татбиқи нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ фаъолияти молиявӣ–ҳочагии субъектҳои ҳочагидорӣ. Фармоиши Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «27» майи соли 2011, № 41. С. 77–78
 12. Низомов, С.Ф. Реформа бухгалтерского учета в Республике Таджикистан: проблемы и перспективы развития [Текст] // «Аудит и Финансовый Анализ». - 2010. - № 2. – 446 с.- С. 73-76.
 13. Низомов, С.Ф., Шобеков, М.Ш. Проблемы внедрения МСФО в Таджикистане и пути их преодоления // Вестник ИЗВЕСТИЯ Исык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. – 2015. – № 2 (9) 2015
 14. Палий, В.Ф. Международные стандарты учета и финансовой отчетности: Учебник 4-е изд., испр. и доп. - М.: ИНФРА-М, 2009. - 472 с.
 15. Сабирова, М.Д. Концепции учета собственного капитала и отражение в бухгалтерской отчетности // Конкурентоспособность в глобальном мире: экономика, наука, технологии. Научный журнал. – Москва: №3 ч.2, 2018. – С. 232-234.
 16. Саяхов, Т.Р. Учет и анализ собственного капитала в организациях металлургического производства: дис. ...канд. экон. наук: 08.00.12 / Т.Р. Саяхов. - Москва, 2015. - 149с.
 17. Уроков, Д.У. Назарияи ҳисобгирии бухгалтерӣ. –Душанбе: “Деваштич”, 2008. -350 с.
 18. Хэндриксон, Э.С. Теория бухгалтерского учета: пер. с англ. / Э.С. Хендриксон, М.Ф. Ван Бреда. Под ред. Я.В. Соколова. М.: Финансы и статистика, 2000. - 576 с.
 19. Энтони, Р., Рис, Дж. Учет: ситуации и примеры [Текст]: Пер. с англ. / Под ред. и с предисл. А.М. Петрачкова. – М.: Финансы и статистика, 1996. –560 с.

REFERENCES

1. Anipkin, M.N., Petrov, A.Yu. Methodological and theoretical foundations of the category of equity capital. - М.: 2008. - 64 p.
2. Dadomatov, D.N., Kuzibayeva, V.M., Sobirova, M.D. Methodical approaches to the formation of accounting for the management of authorized capital in a commercial organization / Message of the teaching university (natural and mathematical sciences). Publication of the State Pedagogical University of Tajikistan named after Sadrididdin Ainy. Dushanbe, 2021. – No. 3 (3-4). - P. 133-138.
3. Dmitrieva, I.M. Accounting and audit: textbook. settlement / THEM. Dmitriev. - 2nd. ed. Revised And extra. -М.: Publishing house "Business and Service", 2009. - 368 p.
4. Evstafieva, E.M. Foreign practice of formation of accounting and analytical support for the management of own capital of commercial organizations / E.M. Evstafieva// International accounting. - 2011. - No. 38 (188) - P. 57-68.
5. Evstafieva E.M. Theoretical study of the definition of "capital" as an economic and accounting category / E.M. Evstafieva// Audit and financial analysis. - 2011. - No. 6. - P. 35-45.
6. Ivashkevich, V.B., Kulikova, L.I. Accounting: textbook. allowance. -М.: Economist, 2005. - 523 p.
7. Karimov, B.H., Karimiyon, M.B., Karimiyon, M.B. Bahisobgiriya muhosibi. / B.h. Karimov, M.B. Karimiyon, M.B. Karimiyon. - Dushanbe: Irfon, 2020. - 444 p.

8. Kovalev, V.V., Kovalev, Vit.V. Accounting, analysis and financial management: Educational method, manual. - M.: Finance and statistics, 2006. - 688 p.
9. Kuter, M.I. Accounting theory: textbook. 2nd ed., revised. and additional - M.: Finance and statistics, 2003. - 640 p.
10. Mamurov, A.M. Prospects and directions for improving the tax administration system in order to ensure the tax security of the region // Vestnik Bokhtarskogo gosudarstva universiteta imeni Nosira Khusrava. Series of humanities and economics. - 2021. No. 1-2 (86). P. 178-185..
11. Plan of accounts for accounting of financial-economic activity of economic entities and Methodical instruction on implementation of plan of accounts for accounting of financial-economic activity of economic entities. Order of the Ministry of Finance of the Republic of Tajikistan dated May 27, 2011, No. 41. P. 77-78
12. Nizomov S.F. Accounting reform in the Republic of Tajikistan: problems and development prospects [Text] // "Audit and Financial Analysis". - 2010. - No. 2. - 446 p. - P. 73-76.
13. Nizomov, S.F., Shobekov, M.Sh. Problems of implementing IFRS in Tajikistan and ways to overcome them // Bulletin of the Issyk-Kul Forum of Accountants and Auditors of Central Asian Countries. - 2015. - No. 2 (9) 2015
14. Paly, V.F. International Accounting and Financial Reporting Standards: Textbook 4th ed., Rev. and additional - M.: INFRA-M, 2009. - 472 p. 15. Sabirova, M.D. Concepts of equity accounting and reflection in financial statements // Competitiveness in the global world: economics, science, technology. Science Magazine. - Moscow: No. 3 part 2, 2018. - P. 232-234. 16. Sayahov, T.R. Accounting and analysis of own capital in organizations of metallurgical production: dis. ...cand. economy Sciences: 08.00.12 / T.R. Sayakhov. - Moscow, 2015. – 149p.
17. Urokov, D.U. Theory of accounting. -Dushanbe: "Devashtych", 2008. -350 p.
18. Hendrickson, E.S. Theory of accounting: per. from English. / E.S. Hendrickson, M.F. Van Breda. Ed. IM IN. Sokolov. M.: Finance and statistics, 2000. - 576 p.
19. Anthony, R., Rice, J. Accounting: situations and examples [Text]: Per. from English. / Ed. and with preface. A.M. Petrachkov. - M.: Finance and statistics, 1996. -560 p.